

ΠΕΡΙ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ, ΑΛΛΑ ΟΧΙ ΑΟΡΙΣΤΩΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΣΑΠΗ

Με αφορμή την πρόσφατη συζήτηση για το σχολικό βιβλίο ιστορίας της έκτης Δημοτικού διατυπώνεται στο σημείωμα αυτό ένα σχόλιο για τα σχολικά βιβλία και τους όρους παραγωγής τους. Όροι, οι οποίοι οφείλουν, κατά τη γνώμη μου, να υπο-νοούνται σε κάθε συζήτηση για τα σχολικά βιβλία γενικά και για κάθε συγκεκριμένο σχολικό βιβλίο, σε συνδυασμό βέβαια με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σχολικού μαθήματος το οποίο κάθε βιβλίο υποστηρίζει. Μια φαινομενικά κοινότυπη, αλλά πολλές φορές αγνοούμενη, προκείμενη των συζητήσεων αυτών είναι ότι κάθε σχολικό βιβλίο γράφεται εκ προθέσεως για την επιδίωξη της υλοποίησης συγκεκριμένων διδακτικών στόχων, οι οποίοι είναι σαφώς διατυπωμένοι και προτάσσονται του αντίστοιχου αναλυτικού προγράμματος, το οποίο επίσης καθορίζουν. Μαζί με τη διδασκαλία, και ως μέσα διδασκαλίας, τα σχολικά βιβλία υλοποιούν τις επιλογές του αναλυτικού προγράμματος των σχολικών μαθημάτων. Το δεδομένο αυτό σημαίνει ότι κάθε σχολικό - διδακτικό, βιβλίο επιλέγει, οργανώνει και μεταβιβάζει τις αξιολογημένες ως σημαντικές, από μια συγκεκριμένη βεβαίως οπτική, γνώσεις και πρακτικές και ως εκ τούτου αναγκαίες για τη διδασκαλία τους στο σχολείο. Τα σχολικά βιβλία, επομένως, αποτελούν συλλογές κειμένων, επιστημονικών ή μυθοπλαστικών, κοσμικών ή θρησκευτικών, τα οποία οι μαθητές οφείλουν να μελετούν, ώστε να πιστοποιηθούν από το σχολείο και με τα κριτήρια του σχολείου ως ικανοί για την προαγωγή τους στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα και εντέλει με την ολοκλήρωση των κύκλων της βασικής εκπαίδευσης ως εγγράμματοι. Άρα, η μορφή, το περιεχόμενο, ο λόγος και η ιδεολογία των σχολικών βιβλίων αποτελεί μια επικυρωμένη και επίσημα αναγνωρισμένη εκδοχή της επιδιωκόμενης εγγραματοσύνης σε ένα συγκεκριμένο τομέα γνώσης και πρακτικής. Όπως έχει αναλυθεί από τον κοινωνιολόγο της εκπαίδευσης Μπέζιλ Μπερνστάϊν, αυτό που αποκαλείται σχολική γνώση συγκροτείται από κοινού από το αναλυτικό πρόγραμμα το οποίο ορίζει ποια είναι η έγκυρη γνώση, από την παιδαγωγική πρακτική η οποία ορίζει ποια είναι η έγκυρη

μεταβίβαση αυτής της γνώσης και από την αξιολόγηση η οποία ορίζει ποια είναι η έγκυρη απόκτηση της γνώσης.

Η συγγραφή, επομένως, και γενικότερα η παραγωγή ενός σχολικού βιβλίου αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας επιλεκτικής λογικής, η οποία διαμορφώνεται από σύνθετες ιστορικο-κοινωνικές διαδικασίες και η οποία χαρακτηρίζει ταυτόχρονα και το αντίστοιχο αναλυτικό πρόγραμμα. Μια επιλεκτική λογική δια της οποίας συγκεκριμένα πολιτικά συμφέροντα συγκροτούν αυτό που θεωρείται αρχικά έγκυρη σχολική και τελικά σε μεγάλο βαθμό και αξιόλογη δημόσια γνώση. Μπορούν, άρα, να θεωρηθούν ως μέσα παραγωγής και διάδοσης, όχι μόνο των επικυρωμένων ως έγκυρων γνώσεων, αλλά και των αξιών απέναντι στις γνώσεις αυτές, δηλαδή των σχέσεων απέναντι στη κοινωνική λειτουργία των γνώσεων αυτών και των προτύπων αναφοράς και πρακτικής χρησιμοποίησης τους στην καθημερινή ζωή. Για το λόγο αυτό τα σχολικά βιβλία αποτελούν βασικά εργαλεία της κοινωνικής κατασκευής της εγγραματοσύνης και προφανώς πολύ συχνά αντικείμενα έντονης διαμάχης με εμφανή ιδεολογικά και πολιτικά προτάγματα. Ο κρατικός έλεγχος στους όρους παραγωγής, διανομής και χρήσης του σχολικού βιβλίου, ιδιαίτερα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αλλά όχι μόνον και όχι πάντα με τις ίδιες μορφές και μηχανισμούς, συναρτάται με αυτές ακριβώς τις ιδεολογικο-πολιτικές λειτουργίες του. Με την απόλυτη σαφήνεια και τον καθόλου πολιτικά συγκαλυμμένο λόγο των πρώτων σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων δια των οποίων οργανώθηκε το σχολείο στη χώρα μας (και τις αναγκαίες προσαρμογές στον τονισμό) το Διάταγμα της 1^{ης} Απριλίου 1836 «περί βιβλιοπωλείου εν τη Βασιλική Τυπογραφία», ορίζει ότι «... πρέπει να φυλαχθή ως αξίωμα ότι πρέπει όλα τα διδασκαλεία (εννοεί διδακτήρια) του Κράτους, και εξαιρέτως τα ελληνικά και κοινά σχολεία, συμφώνως με τον σκοπόν του παρόντος διατάγματος, να προβλέπονται αδιακόπως κατά την αληθή ανάγκη των με τοιαύτα βιβλία και παραδείγματα, τα οποία να μην εμπεριέχουν διδασκαλίας και γνώμας επιβλαβείς εις την θρησκείαν ή εις την πολιτείαν ή εις την ηθικήν και πνευματική του ανθρώπου ανάπτυξιν και εκπαίδευσιν, και όντα χρήσιμα εις τον σκοποόν μιας φρονίμου παιδαγωγίας να συντείνουν εις τας κοινάς και αναποφεύκτους δια το εξής χρείας της Ελλάδος και να επιταχύνωσι την εκπαίδευσιν του λαού δι' ενός λεκτικού καθαρού και καλλωπισμένου ... ». Η λογική αυτή, άσχετα από τη ρητή ή μη διατύπωση της, καθόρισε την παραγωγή και τη χρήση των σχολικών βιβλίων, όλων των μαθημάτων, στην Ελλάδα, αλλά και στην πλειονότητα των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων, βεβαίως με τις αντίστοιχες κατά περίπτωση και τις εκάστοτε πολιτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή άλλες ιδιομορφίες.

*

Τα σχολικά βιβλία, αρχικά κυρίως αναγνωστικά και θρησκευτικής κατήχησης, αρχίζουν να παράγονται μαζικά με την εμφάνιση της τυπογραφίας στη Δυτική Ευρώπη και να χρησιμοποιούνται ευρέως, ιδίως στα γερμανικά, σχολεία τον 16^ο αιώνα κατά τη διάρκεια της Προτεσταντικής Μεταρρύθμισης. Τα Λουθηριανά σχολικά βιβλία, τα οποία εισήγαγαν τη λογική και έκτοτε καθόρισαν τα βασικά χαρακτηριστικά των σχολικών βιβλίων, αποτελούσαν συλλογές διασκευασμένων, συντομευμένων ή και σχολιασμένων θρησκευτικών και κοσμικών κειμένων σε μια αλληλουχία, καθορισμένη με διάφορα κατά περίπτωση κριτήρια. Κατά τον επόμενο αιώνα στις αυτοκρατορίες και αργότερα κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα με τη συγκρότηση των εθνικών κρατών, τα σχολικά βιβλία σε συνδυασμό με την επιθεώρηση των σχολείων και τις εξετάσεις των μαθητών αποτέλεσαν τον πυρήνα των προσπαθειών για την τυποποίηση της διδασκαλίας κάθε μαθήματος σε όλα τα σχολεία των διαφορετικών γεωγραφικά ή και πολιτισμικά περιοχών μιας κρατικής επικράτειας, όπως επίσης και για την τυποποίηση των εθνικών γλωσσών. Αντίστοιχα, αναδείχτηκαν βασικό μέσο διάδοσης και διατήρησης της γλώσσας και του πολιτισμού των αποικιοκρατών στους αυτόχθονες και στους μέτοικους των αποικιών μέσα από τα ιεραποστολικά και αποικιακά σχολεία των Βρετανών, Γάλλων, Ισπανών, Γερμανών και Πορτογάλων. Τα σχολικά βιβλία, σε διαφορετική έκταση και με διαφορετική μορφή κατά μάθημα, αποτέλεσαν πρωτίστως μέσα μεταβίβασης στις νέες γενιές θρησκευτικών, πολιτισμικών, κοινωνικών και πολιτικών αξιών, όπως επίσης και πρακτικών συμπεριφορών και δευτερευόντως εργαλεία μάθησης και ανάπτυξης νοητικών δεξιοτήτων. Αλληλένδετα με τις βασικές λειτουργίες τους και χωρίς να υποτιμάται, τα σχολικά βιβλία εισάγουν και κατά κάποιο τρόπο επιβάλλουν λεκτικές και γραμματικές δομές, οι οποίες με τη σειρά τους διαμορφώνουν αναγνωστικά ήθη και συμπεριφορές. Αυτά τα ιστορικά δεδομένα διαμόρφωσαν τις βασικές αρχές της μορφής και του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων, ώστε να ενσωματώνουν και να υλοποιούν κανονιστικές αρχές για το τι πρέπει να διδαχθεί στα παιδιά, πότε πρέπει να διδαχθεί, με ποιες γλωσσικές μορφές και με βάση ποιες παιδαγωγικές παραδοχές. Οι κανονιστικές αυτές αρχές, απολύτως ιδεολογικές, προσέλαβαν κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα επιστημονικά επιχρίσματα με τη βοήθεια της εκπαιδευτικής ψυχολογίας. και παράλληλα συσκοτίστηκαν από την κυριαρχία του δόγματος για την ουδετερότητα της επιστήμης και της τεχνολογίας, όπως και της ίδιας της εκπαιδευτικής διαδικασίας εννοούμενης πλέον ως διαδικασία κυρίως τεχνική.

*

Οι κατασκευασμένες αναπαραστάσεις του φυσικού κόσμου και της κοινωνικής πραγματικότητας, των ιστορικών γεγονότων και της σύγχρονης ζωής, των επιστημονικών

επιτευγμάτων και των λογοτεχνικών έργων, οι οποίες παρουσιάζονται στα σχολικά βιβλία με συγκεκριμένες γλωσσικές και γενικότερα σημειωτικές μορφές, αποτέλεσαν στο παρελθόν και αποτελούν στο παρόν αντικείμενα, έκφρασης μιας διαρκούς ιδεολογικής και πολιτικής πάλης η οποία αναπτύσσεται στους σχολικούς μηχανισμούς με διαφορετικές κατά περιόδους εντάσεις, επίδικα αντικείμενα και πρωταγωνιστές. Παραδείγματα αποτελούν οι οξύτερες αντιπαραθέσεις για την παρουσίαση της Δαρβινικής θεωρίας της εξέλιξης στα σχολικά βιβλία των φυσικών επιστημών στις ΗΠΑ, οι πρόσφατες διαμάχες για την παρουσίαση της ιστορίας του Δευτέρου παγκοσμίου πολέμου και της ιστορικής περιόδου του λεγόμενου «ψυχρού πολέμου» σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, οι διενέξεις Κίνας, Ιαπωνίας και Νότιας Κορέας για την μεροληπτική παρουσίαση ιστορικών γεγονότων της Άπω Ανατολής, οι καταγγελίες της θεωρούμενης ως Ευρωκεντρικής ιστορίας των κατακτήσεων των λαών και των χωρών της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής από τους Ισπανούς και Πορτογάλους, όπως και του τρόπου παρουσίασης της ιστορίας, της επιστήμης και του πολιτισμού των λαών αυτών, οι διαμαρτυρίες του Ισραήλ για τον αντισημιτισμό του περιεχομένου των Παλαιστινιακών σχολικών βιβλίων και άλλες παρόμοιες μικρής ή μεγάλης έντασης ή δημοσιότητας αντιπαραθέσεις, διαμάχες και συζητήσεις. Τα σχολικά βιβλία της ιστορίας κατέχουν τα πρωτεία στις αντιπαραθέσεις αυτές για λόγους που σχετίζονται με τον κοινωνικό ρόλο και τις ιδεολογικές λειτουργίες της ιστορίας και των αφηγήσεων της στα παιδιά. Πέρα όμως από το συγκεκριμένο και ιδιαίτερο αυτό χαρακτηριστικό, αποτελούν περιπτώσεις διδακτικών βιβλίων οι οποίες δεν εξαιρούνται από τους όρους της παραγωγής και τα χαρακτηριστικά της διδασκαλίας τους, όροι οι οποίοι σε κάθε σχετική συζήτηση καλό είναι να μην αγνοούνται.

Ο Δημήτρης Χασάπης διδάσκει στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Α.Π.Θ.